

Верховний
Суд

Судовий захист права людей на відшкодування шкоди, заподіяної російською агресією

Олег Ткачук

Суддя Великої Палати Верховного Суду

м. Київ

20 вересня 2024 року

Захист прав людей, що переселилися з окупованих росією територій України

У 2018 році Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, вирішуючи справи щодо вимушеного переселення людей з окупованої території України, постановив рішення про те, що переселення громадян у липні 2014 року відбулось унаслідок збройної агресії російської федерації проти України та російської окупації.

Верховний Суд прийшов до висновку про те, що одним із видів державного захисту прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати судовий захист, оскільки держава бере на себе такий обов'язок відповідно до законодавчих норм. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя.

Ураховуючи викладене, суд сформував тезу про те, що відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладено на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

- Постанови КЦС ВС від 14 березня 2018 року у справі № 363/2981/16-ц , від 12 квітня 2018 року у справі № 243/7029/17, від 21 серпня 2018 року у справі № 752/6366/16-ц та від 21 листопада 2018 року у справі № 381/2635/16-ц - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72850452>

Компенсація за майно чи відшкодування вартості майна, яке втрачено внаслідок війни

У 2014 році аеропорт м. Донецька та прилеглі території опинилися на лінії бойового зіткнення українських військових та бойовиків, що були озброєні та перебували під командуванням російських військ. Зазначений район піддавався щоденним обстрілам, та внаслідок численних артилерійських атак було зруйновано приватний будинок позивачів. Позивачам було спричинено майнову шкоду у розмірі 2 295 820,00 грн та моральну шкоду у розмірі 200 000,00 грн, обов'язок відшкодувати яку, як вважали позивачі, покладається на Українську державу.

Вирішуючи справу, КЦС ВС зазначив таке. У системі права України немає правових норм прямої дії, які б закріплювали механізм відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом (в ході проведення антитерористичної операції у зв'язку з російським вторгненням). Норми ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» у такого роду правових ситуаціях не можуть бути застосовані у зв'язку з відсутністю згаданого в тексті цієї статті спеціального закону.

Відповідно до ст. 85 Кодексу цивільного захисту України (далі – КЦЗ) відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій здійснюється у порядку, визначеному законом. У свою чергу, ст. 86 КЦЗ України має вузьку сферу застосування і спрямована на забезпечення житлом внаслідок надзвичайних ситуацій, тобто регламентує лише окремі аспекти відносин щодо забезпечення житлом постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій. Отже, дія норм КЦЗ України поширюється винятково на прямо зазначені в ньому суспільні відносини щодо захисту від надзвичайних ситуацій, спричинених терористичними актами

Відсутність у законодавстві України відповідних положень щодо відшкодування власникові шкоди, заподіяної його об'єкту житлової нерухомості терористичним актом, не перешкоджає особі, яка вважає, що стосовно її права власності на таке майно певний позитивний обов'язок не був виконаний, вимагати від держави компенсації за це невиконання на підставі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Правовою для виплати компенсації, а не відшкодування шкоди, є не положення ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та ст. 86 КЦЗ України, а невиконання державою позитивного обов'язку розробити спеціальний нормативно-правовий акт щодо надання грошової допомоги та відшкодування шкоди особам, які постраждали під час проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях, на підставі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та ст.13 Конвенції.

Разом з тим виникнення у позивачів права на компенсацію у зв'язку з порушенням Україною позитивних зобов'язань з виконання Конвенції пов'язується з фактом знищення або пошкодження майна, належного їм. Позивачі мають право на надання судового захисту у разі порушення не абстрактного, а конкретного суб'єктивного цивільного права, оскільки саме з цим пов'язується виникнення в особи права на позов не у процесуальному, а у матеріальному сенсі.

Особа, яка не довела пошкодження або знищення власного майна у результаті невиконання державою своєї превентивної функції, не вправі розраховувати на застосування стосовно неї дієвого та ефективного механізму. Не має правового значення, чи пов'язано це з існуванням об'єктивних перешкод, що не залежить від волі позивачів, чи не пов'язано з такими об'єктивними перешкодами.

➤ [Постанова КЦС ВС від 22 липня 2020 року у справі № 757/40388/17-ц \(провадження № 61-48834св18\)](https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348)
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348>

Щодо судового імунітету держави-агресора

Перші місяці повномасштабного вторгнення росії до України спонукали Верховний Суд висловити правову позицію щодо судового імунітету росії як держави-агресора.

Верховний Суд виснував, що російська держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням нею шкоди здоров'ю чи життю людей, якщо така шкода повністю або частково завдана на території Української держави, та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час знаходилась на території держави суду.

Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли рф заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає.

У цій справі Верховний Суд пояснив, що в разі застосування «деліктного винятку» (tort exception) будь-який спір, що виник на території України в громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема РФ, може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Отже, після 2014 року суд України, розглядаючи справу, у якій відповідачем визначено російську федерацію, має право ігнорувати імунітет цієї держави та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ.

Наведена позиція КЦС ВС була підтримана у постанові ВП ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (пункт 49).

У своїй подальшій практиці КЦС ВС навів додаткові аргументи щодо незастосування судового імунітету держави-агресора.

У постановах від 18 травня 2022 року у справах № 428/11673/19 та № 760/17232/20-ц Верховний Суд зазначив: підтримання юрисдикційного імунітету російської федерації позбавить людей ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що суперечить положенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Підтримання імунітету рф є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом, адже відповідно до частини першої ст. 11 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року Україна вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для ефективного, пропорційного й такого, що відраджує, покарання за злочини тероризму.

➤ [Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 у справі № 308/9708/19](https://reestr.court.gov.ua/Review/104086064)

<https://reestr.court.gov.ua/Review/104086064>

➤ [Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19](https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>

➤ [Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц](https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312)

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312>

Хто понесе відповідальність за жертви війни

Розглядаючи справу, у якій позивач просив відшкодувати йому моральну шкоди, завдану загибеллю матері у зв'язку з розв'язаною росією війною Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на такі обставини. Позивач не стверджував, що загибель матері є наслідком порушення Державою Україною своїх обов'язків.

Велика Палата зауважила, що російська федерація як держава-окупант відповідно до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року несе відповідальність за порушення прав цивільного населення. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації держави України, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на рф як на державу, що здійснює окупацію (ч. 5 та 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Суди України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено росію, мають право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Велика Палата Верховного Суду також пояснила, що внаслідок збройної агресії РФ Україна в особі Мінсоцполітики взяла на себе позитивний матеріальний обов'язок визначити правила, спрямовані на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб через збройну агресію росії.

Такий свій обов'язок Україна визнала у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» від 20 березня 2022 року № 326. Його невиконання чи неналежне виконання може бути окремою підставою для позову про відшкодування Україною шкоди у зв'язку із затримкою виконання цього обов'язку.

➤ [Постанова ВП ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17](https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593)
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>

Позитивний обов'язок Української держави

Про позитивний обов'язок Української держави і механізм визначення збитків, які завдала держава-агресор (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації») Верховний Суд згадав і у кількох інших рішеннях.

При цьому було звернуто увагу на те, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо, зокрема, за таким напрямом, як людські втрати та пов'язані з ними, які включають всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли в результаті збройної агресії російської федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг (підпункт 1 пункту 2 Постанови № 326). Одним із основних показників, які оцінюються в межах цього напрямку, є кількість цивільних осіб, загиблих внаслідок збройної агресії російської федерації (абзац третій підпункту 1 пункту 2 Постанови № 326).

Розмір такого відшкодування Україна визначає в залежності від складності проблеми, яку має вирішити, умов (воєнних, соціально-економічних, політичних), у яких цю проблему слід вирішити, тривалості невиконання чи неналежного виконання відповідного обов'язку, важливості вирішення відповідної проблеми для конкретної особи тощо. Проте таке відшкодування не може бути пов'язаним і співмірним із розміром тієї шкоди, яка завдана загибеллю людини самою росією.

- Постанова КЦС ВС від 2 лютого 2024 року у справі № 242/2367/21 (провадження № 61-10468св23) <https://reestr.court.gov.ua/Review/116731841>
- Постанова КЦС ВС від 31 травня 2023 року у справі №237/1314/21 (провадження № 61-2443 св 23) <https://reestr.court.gov.ua/Review/111278869>

Відшкодування вартості мобілізованого чи примусово відчуженого для потреб оборони майна

У вересні 2023 року Велика Палата Верховного Суду розглянула справу, у якій досліджувала питання компенсації громадянам вартості примусово відчуженого (мобілізованого) у них майна, яке в подальшому використовується для потреб оборони та захисту суверенітету України від російської агресії.

Велика Палата зауважила, що в Україні діє законодавство, яке передбачає компенсацію громадянам за примусово відчужене (мобілізоване) у них майно.

Наприклад, Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

Згідно зі ст. 3 Закону України № 4765-VI примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з **попереднім** повним відшкодуванням його вартості і тільки у разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з **наступним** повним відшкодуванням його вартості. У випадку мобілізації майна згідно з ч. 1 ст. 22 вказаного Закону – таке відшкодування може бути тільки **наступним**.

Велика Палата ВС також прийшла до висновку, що відповідно до ч. 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на російську федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Велика Палата звернула увагу і на те, що саме по собі тимчасове використання військовослужбовцями ЗСУ майна позивачки, підпорядковане виконанню як Збройними Силами України, так і позивачкою як громадянкою України конституційних обов'язків по захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності не може бути діянням, яким позивачці завдана моральна шкода. За іншого підходу виконання такого конституційного обов'язку в умовах війни та бойових дій кожним громадянином зумовлювало б завдання йому моральної шкоди, що не відповідає суті виконання цього обов'язку.

➤ Постанова ВП ВС від 13 вересня 2023 року у справі № 757/64569/16-ц
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114203267>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!